

գալոցներ՝ ուր աղջկունք, սրչափ ալ հարուստ լինին՝ կարգաւ օգնութիւն կրնեն վարպետ խոհակերի մը, եւ այն վարպետուհին կսովրեցընէ նոցա թէ ինչ կերպով պատրաստելու է այս կամ այն թթուն (քուշիկ), այս կամ այն անուշը (րեշեք), քողցրաւենին, այս կամ այն չիրը՝ այսինքն չորցուցած պրտուղը, եւ այլն։ Ասոնցմէ պէտք է օրինակ առնուն նաեւ մեր օրիորդական գալոցներուն կառավարիչները, եւ բաւական չհամարին միայն ուսմունքը, լեզուներն ու երաժշտու-

թիւնը, որ շատ անգամ աղջիկ տղոց թեթեւամտութիւնն ու գոռոզութիւնը աւելցընելէն զատ օգուտ մը չունին։

Ամէն միջոց իւր վախճանովն է գովելի, ապա ուրեմն եթէ աղջկանց դաստիարակութեան վախճանն է բարեկիրթ մայրեր ու գիտուն եւ խոհեմ տանտիկիններ պատրաստել ազգիս, հարկաւ այնպիսի միջոցներ, ոճեր, դիւրութիւններ ձեռք առնելու է որ շիտակ այն վախճանին առաջնորդեն ու հասցընեն։

Բ Ո Ւ Լ Ղ Ա Ր Ք

Բուլղար ըստած ազգը Սլաւեան ժողովուրդներէն մէկն է. խիստ հին ժամանակները Կովկաս լեռանց կողմերը կրնակի եղեր, յետոյ գնացեր է գէպ ի արեւմտեան հիւսիս, ու Վոլկա գետին քովերը բնակեր է մինչեւ Քրիստոսէ 500 տարի ետքը։ Մեր քերթողահայրը Մովսէս Խորենացին թերեւս առաջին հեղինակն է որ այս ազգին վրայ յիշատակութիւն կընէ հինգերորդ դարուն մէջ. եւ նորա պատմածին նայելով՝ Բուլղարներուն մէկ մասը մեր Արտաշէս թագաւորին աստեւը եկեր Հայաստանի Կող ըստած գաւառը բնակեր է։ Եօթներորդ դարուն մէջ Վուկային քովէն ելան Բուլղարները, գէպ ի հարաւ փոխադրուեցան. առաջ Խրիմու մէջ կեցան, յետոյ Դանուբ (Դունա) գետէն անդին անցան, ու Սեւ ծովուն եզերքը՝ հին աստեւը Միւսիս՝ եւ յետոյ Բուլղարիա ըստած երկիրը բռնեցին, ուր եւ կրնակին մինչեւ յայժմ։

Հռովմայեցիք եւ Յունաց կայսերք քանի մը անգամ ուզեցին նուաճել Բուլղարները, բայց չկրցան անոնց քաջութեանը յաղթել։ Կոստանդին Գ կայսրը յաղթուեցաւ անոնցմէ 678-ին, եւ նոցա դրած ծանր պայմանները յանձն առնելով՝ հաշտութիւն ըրաւ հետերնին. պայմաններուն մէկն ալ այս էր որ տարեկան տուրք մը վճարէ անոնց։ Յուստինիանոս Բ կայսրը ետեւէ եղաւ որ այն նախատալից դաշնադրութիւնը աւրէ, եւ 687-ին յարձակեցաւ Բուլղարաց վրայ. բայց յաղթուեցաւ, եւ ստիպուեցաւ առաջին դաշինքը նորէն հաստատելու։ Հարիւրաւոր տարիներով երկարեցաւ Յունաց եւ Բուլղարաց պա-

տերազմը, մինչեւ որ Վասիլ Գ կայսրը Բուլղարիան ալ կայսերութեան գաւառներէն մէկը դարձուց 1019-ին. եւ այնուհետեւ Բուլղարները Յունաց հպատակ մնացին մինչեւ Խաչակ Անգեղոսին օրերը, 1186-ին, ու նորէն ապստամբեցան։ Վրան շատ չանցաւ, Մաճառաց Ստեփանոս Գ թագաւորը յաղթեց Բուլղարաց, եւ ստիպեց զնոսա որ զինքը ճանչնան իրենց թագաւոր։ Նորա յաջորդները՝ իրենք զիրենք անուանեցին «Թագաւոր Մաճառաց եւ Բուլղարաց», մինչեւ որ այս տիրոջն ալ Մաճառաստանի թագաւորութեանը հետ մէկտեղ Աւստրիոյ կայսերաց անցաւ։

Բուլղարները արեւելեան կայսերաց օգնութեամբ կրցան դարձեալ Մաճառաց լուծը թօթովել, եւ մինչեւ Ազրիանուպօլիս (Էտիրնէ) քաղաքին տիրել 1369-ին։ Սուլթան Մուրատ յարձակեցաւ նոցա երկիրը, եւ սուլթան Պայէզիտ բոլորովին տիրեց Բուլղարիոյ 1396-ին. անկէց իվեր Բուլղարները օսմանեան հպատակ մնացին մինչեւ այս տարի՝ յորում սկսան հազարներով ելնել տեղերէն ու գալ Խրիմ, եւ Խրիմու մօտ երկիրները բնակիլ։

Միայն Թէոդոսիա ելնողներուն թիւը եօթը հազարի չափ եղաւ. եւ կրսեն թէ դարնան մինչեւ քառասուն կամ յիսուն հազար հոգի կայ գալու։ Տէրութիւնը ասոնք ձրի կիփադրէ Տաճկաստանէն Խրիմ, եւ մինչեւ որ տեղաւորուին՝ օրը մարդ գլուխ 10 քոփեկ կուտայ. բայց որովհետեւ աշնան ցըրտերը սաստկանալու վրայ են, Թէոդոսիոյ բնակիչները ձեռքերէն եկած աղէկութիւնը կընեն նոցա, եւ մարդասիրական հիւրընկալութեամբ կօգնեն։ Միայն մեր ժողովուրդը

արդէն անոնցմէ բազմաթիւ անուորներու տեղ տուաւ, չափաւոր փող ալ հաւաքեց որ հիւանդներուն դեղի եւ տաք կերակրոյ նպաստ մը լինի: Նմանապէս Յոյնք եւ Ռուսք եւ Հռովմէականք, եւս եւ Գարայիմ՝ Հրեայք առատաձեռն օգնութիւններ ըրին այս հիւրերուն:

Քանի որ Բուլղարները օսմանեան տէրութեան հպատակ դարձեր են, իրենց քրիստոնէական հաւատքը՝ որչափ որ մահմէտականութիւնը կենրէ՝ աղատութեամբ կապշտեն. բայց Կոստանդնուպոլսոյ Յունաց պատրիարքին իշխանութեանը տակ լինելով՝ խիստ շատ նեղութիւն քաշեր են եւ մինչեւ ցայժմ կքաշեն յոյն բազաններէն ու եպիսկոպոսներէն. մանաւանդ որ 1767-էն իվեր վճիռ եղած է Յունաց պատրիարքարանէն որ Բուլղարաց եպիսկոպոսները անպատճառ յոյն լինին ազգաւ: Յայտնի է որ այս պատճառաւ ոչ միայն յոյն եկեղեցականները ամէն բանի մէջ պիտի երեւցնէին իրենց հակառակութիւնը ընդդէմ Բուլղարաց ազգային լեզուին ու սովորութիւններուն, հապա նաեւ նոյն իսկ Բուլղարներուն մէջէն փառասէր ու արծաթասէր եկեղեցականները . . . :

Բայց վերջապէս Բուլղարներուն ալ ազգային հոգին արթնցաւ՝ գրեթէ Հայոց ազգային հոգւոյն հետ մէկտեղ: Զարմանալի բան. Հայոց բնիկ թագաւորութեան վերջին կայծը կանցնի 1595-ին, Բուլղարներունը 1596-ին. եւ երկուքին ալ բազմադարեան թմրութիւնը գրեթէ յանկարծ կթօթափուի կիրարաւի, եւ ազգային գրականութեան սէրը կարծարծի: Պուքրէշին մէջ առաջին մեծ դպրոցը կբացուի Բուլղարաց համար՝ Գաղղիոյ բազմարուեստական դպրոցին (école polytechnique) ստորին դասերուն նման. եւ Փնովեք վժիշարսօ, այսինքն «Լուսաւորութիւն ի Տաճկաստան» անունով զուարճախօս լրագիրը կը սկսի Բուլղարներուն աչքը բանալ: Աւստրիացիք եւ Գաղղիացիք իսկոյն ետեւէ եղան որ դաւանանքի պատրուակովը կամ կապովը վատըկին նաեւ քաղաքական կերպով Բուլղար ազգին սիրտը. ուստի Ֆիլիպպէին մէջ Հռովմէն եկած Անդրէաս Քաղանովա անունով եպիսկոպոսը կեցած՝ կաշխատի Բուլղարները լատինացնելու. Գաղղիացւոց Պոսքէ մարաշական ալ փարիզու մէջ գահերէց լինելով նոր ձեւացած ընկերութեան մը, կջանայ որ Բուլղարիոյ ամէն կողմերն ալ դպրոցներ բացուին. նմանապէս Քալիքքի անունով մէկը Ռուսնուգին մէջ դպրոց մը բանալու վրայ

է, ուր կհրաւիրէ Բուլղարաց դաւանները:

Կարելի է համարձակ ըսել թէ՛ Ռուսաց ազգին պաշտպանութեանը կարօտ էին այս պարագաներու մէջ Բուլղարները, իբրեւ նոյն ազգէ եւ նոյն դաւանանքէ՝ սլաւեան ժողովուրդք. բայց մինչեւ ցայժմ երեւելի օգնութիւն մը չէին գտած: Օտեսաա բնակող Բուլղարներէն ոմանք ընկերութիւն մը հաստատեր էին մէջերնին՝ իրենց ազգին բարոյական եւ նիւթական յառաջագիմութեանը աշխատելու. բայց Օտեսայի Իննովկենտիոս եպիսկոպոսին վախճանելովը այն ընկերութիւնն ալ վերջացաւ:

Մինչեւ 1850 տարին Բուլղարներուն մէջ ազգային լեզուի ուսումը ամենեւին չկար. 1859-ին Նէոփիտոս անունով կրօնաւորը քանի մը դպրոցներու մէջ Բուլղարի լեզուով կարգաւ գրել՝ թուաբանութիւն եւ քրիստոնէական սովբեցընելու սովորութիւնը մտցուց, եւ թէպէտ յոյն եկեղեցականները այս բանիս դէմ ելան, եւ արգիլեցին Նէոփիտոսին որ այնպիսի նորաձեւութիւններ չընէ, բայց ժողովուրդը ուսման համը առնելէն ետեւ՝ Նէոփիտոսին յաջորդներ գտաւ, թէպէտ եւ ոչ անոր պէս ազգասէր եւ ոչ անոր չափ դիտուն: Տեսան Բուլղարներն որ ամէն քաղաք՝ ամէն գեղ դպրոցներ բանալու ջանք ու սէր կայ մէջերնին, բայց լաւ վարժապետներ չունին. մտածեցին որ ընդունակ պատանիներ յուղարկեն Եւրոպա. ուստի մինչեւ 1850 տարին հարիւրի չափ երիտասարդներ դարձան Եւրոպայէն. թէպէտ եւ գրեթէ ամէնքն ալ անկատար ուսմամբ, բայց իրենց համար ազգասիրական հոգւով լցուած. ուստի եւ կասկածելի եղան իսկոյն Յունաց՝ իբրեւ թեթեւահաւատ մարգիկ, եւ Տաճկաց՝ իբրեւ ազատամիտ երիտասարդք, եւ նոր դպրոցներ բանալը այս վերջի տարիներս գրեթէ անկարելի եղաւ՝ մեծամեծ գիւղաւորութեանց ու ձախորդութեանց պատճառաւ:

Նոյն ատենները Աւստրիացի վաճառականները սկսան Բուլղարաց հետ առուտուրի գուռ բանալ. Պուէ անունով գաղղիացի ճանապարհորդը 1842-ին Բուլղարներուն վրայ ընդարձակ տեղեկութիւններ տուաւ իւր ազգին, եւ սլաւեան լեզուին հետամուտ ուրիշ ճանապարհորդներ ու քարոզիչներ սկսան Բուլղարիոյ մէջ մէկ կողմանէ կաթոլիկութիւն եւ միւս կողմանէ բողոքականութիւն քարոզել. Վիտինու նահանգին մէջ 1846-ին ու 1848-ին նաեւ քաղաքական յուզմունքներ ե-

Քաղաքացի ազնուական Բուլղարներ :

լան տեղ տեղ, բայց շուտով հանգարտեցան :

Երբոր ազգ մը կարթըննայ ու իւր ազգութիւնը կիրնառէ, ամէն գլխէ մէկ մէկ ձայն կենէ թէ ազգին ճշմարիտ օգուաները որոնք են, եւ ինչ ճամբով կրնան ձեռք ձեռքիլ, ուստի զարմանք չէ որ այլ եւ այլ տարաձայնութիւններ ու երկպառակութիւններ ծագին այն ազգին մէջ մինչեւ շատ տարիներ: Այսպէս եղաւ նաեւ Բուլղարաց՝ երբոր 1856-ին քանի մը ազատութիւններ տրուեցան իրենց :

Ռուսաց օրագիրներէն մէկը կհարցընէ թէ ինչ է արդեօք պատճառն որ Բուլղարներուն մէջ ազգասիրութեան հոգին չէ մեռած նա եւ այնքան հալածանքներէ ետքը զոր քաշեր են Յոյներէն ու Տաճկներէն, եւ ինքը պատասխան կուտայ թէ ասոր մի միայն պատճառն է իրենց ազգային գաւառները, լեզուն, սովորութիւններն ու արարողութիւնները: Դաւանանք ըսելով աստուածաբանական բարակ ինքիւններ չհասկընամք, կըսէ օրագիրը, վասն զի Բուլղարաց մէջ ամենէն լուսաւորեալ մարդիկն անգամ հազիւ թէ պէտք եղած տեղեկութիւններն ունին անոնց վրայ, հապա այն մտքի համոզմունքը՝ որ հալածանքով աւելի եւս կհաստատուի մարդուս վրայ, եւ մեծ ոյժ կուտայ անոր որ իւր ազգութենէն չբաժնուի:

Այն երիտասարդ Բուլղարներն որ Եւրոպայի մէջ քիչ շատ ուսում առեր էին, իրենց երկիրը դարձաներուն պէս՝ սկսան ազգասիրական սկզբունքներ տարածել ժողովրդեան մէջ. բայց որովհետեւ նոցա առած կրթութիւնը կիսկատար էր, եւ երիտասարդական եռանդը անխոհեմ, շուտով կասկածելի եղան Բուլղարաց ծանրագլուխ, բարեպաշտ ու պարզամիտ մասին, որ յայտնապէս կտեսներ այն երիտասարդաց վրայ չափազանց սէր մը ազատութեան խղճի, եւ որ մեծն է՝ բարոյական սկզբունքներու ծռութիւն. ուստի եւ զգուշացաւ նոցա խօսքերէն ու գործքերէն: Օսմանեան տէրութիւնը այնչափ վտանգ չտեսաւ այն շարժմունքէն՝ իրեն քաղաքականութեանը համար, որչափ

Յէնէրցի Յունաց պատրիարքարանը իրեն իրաւասութեանը եւ շահուն համար. ուստի սա Բուլղարաց ազգայնութեանը դէմ հալածանքը ստատկացուց այս տարիներս. որով հռովմէական քարոզիչներն ալ յարմար առեն գտան ժողովրդեան մէկ մասն իրենց փարսիւր ձգելու՝ ազատութիւն եւ ազգութեան պահպանութիւն խոստանալով նոցա. թէպէտ եւ շուտով իմացան գործով նաեւ այն Բուլղարները, ինչպէս որ հասկըցեր էին ուրիշները, թէ անձրեւէ փախչելով՝ կարկտի բռնուեցան . . . :

Կոստանդնուպօլսոյ մէջ 1857-ին Բուլղարները ընկերութիւն մը հաստատեցին՝ ազգային գրականութիւնը ծաղկեցընելու նպատակաւ: Այս ընկերութիւնը նոյն տարին օրացոյց մը տպեց, եւ յետոյ սկսաւ օրագիր հրատարակել, Ընկերութեան հիմնադիրներն էին Յանքով, Մարիւնով եւ Սլաւչեով:

Վերջապէս արեւելքի ազգային շարժմանց զարմանալի տեսարաններէն մէկն ալ Բուլղարիան է՝ իրեն երեք միլիոն ժողովրդովը, որ կընակին Դանուբ եւ Թիմօք գետին մէջտեղումները, Նիշ, Փերդերին, Օխրի, Սելանիկ, Էտիրնէ, Սիդէպօլու, Պուրղազ, Վիտին, Շումնու, Վառնա քաղաքներն ու անոնց գեղերը, եւ մեծ մասը երկրագործութեան հետ կըլինին: — Խրիմ եկող Բուլղարները Վիտինու գաւառէն են:

Բուլղարներն ընդհանրապէս բարեսիրտ, մաքրասէր, չարքաշ, աշխատասէր եւ առողջ մարդիկ են. աւելորդ զարդասիրութիւն ամենեւին չունին, եւ օտար ազգաց սովորութիւններուն հետեւիլը իրենց համար մեծ ամօթ կհամարին: Խիտ քիչ ընտանիք կըգտնուին, այն ալ միայն մեծ քաղաքներու մէջ, որ իրենց քովի ազգերուն՝ այսինքն Յունաց, Տաճկաց, Ուլահներուն ու Սըրֆերուն պէս կհագուին ու կվարուին, ինչպէս որ ահա հոս դուրս ազատկերին մէջ ալ կերենայ: Իրենց սովորական հագուստը՝ ձմեռը ճերմակ հաստ չուխայ, մուշտակ, եւ ամառը ճերմակ կտաւ է, եւ կանայք միշտ կարմիր գոգնոց կկապեն մէջքերին: Կերած հացերնին սովորաբար բաղարջ է:

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն,

Լաւ իցէ քեզ՝ Թէ մեղապարտ ամբօխի
Ձեռքն տայցես վեհանձնութեանը քանիւք,
Քան լըքանել զմի ոք այր զեղկելի
Ձոր ձեռքնիս իցես առնել երջանիկ:

Կ Բ Է Ս Է: